

मनाचा खेळ

देह धारण करताना प्रत्येक मनुष्य त्याच्या कर्मसंचितापैकी काही भाग भोगण्यासाठी घेऊन येतो. भोगण्याकरिता प्रथम आरंभ केलेल्या या कर्माना प्रारब्ध कर्म असे म्हणतात. हे प्रारब्ध कर्म भोगताना सुख आणि दुःख असे दोन्ही भोग मनुष्याच्या वाट्याला येतात. इथे लक्षात घेण्यासारखा भाग असा की, सुख आणि दुःख या दोन्हीला आपल्याकडे 'भोग' असाच शब्दप्रयोग केला जातो! वैज्ञानिक दृष्टिकोनातूनही सुख आणि दुःख या दोन्हीच्या शरीरावर होणाऱ्या प्रतिक्रिया सारख्याच असतात. सुख-दुःखाच्या एकसारख्या असणाऱ्या प्रतिक्रियांमध्ये भेद निर्माण करण्याची निर्णायक भूमिका मानवी मनाकडे असते! सुखाच्या क्रिया होत असताना मन सांगते की, 'मला आनंद झाला आहे.' त्याऐवजी दुःखाच्या क्रिया होत असताना, 'मला दुःख झाले आहे', असा निर्वाळा मन देते. प्रारब्ध कर्मांमुळे प्राप्त होणारे दुःख सतत टाळण्याची आणि सुखाची मागणी सतत करण्याची प्रेरणादेखील मनच देत असते. सुख-दुःखाच्या जाणवा निर्माण करण्यामध्ये मनाची महत्त्वाची भूमिका समर्थ रामदास स्वामींनी एका वाक्यात विशद केली आहे, 'न होता मनासारखे दुःख मोटे!' थोडक्यात मनासारखे घडले नाही की जी भावना निर्माण होते त्याला दुःख आणि मनासारखे झाल्यानंतर निर्माण होणाऱ्या भावनेला मनुष्य 'सुख' असे म्हणतो. चांगले/वाईट, सुख/दुःख असे भेद निर्माण करण्याचा हा मनाचा खेळ अब्याहतपणे जीवनभर सुरू असतो.

सुख-दुःखरूपी कर्मगतीच्या या खेळाला आपल्याला जात्याची उपमा देता येईल. धान्य दळण्यासाठी वापरण्यात येणाऱ्या पारंपरिक जात्याला दोन पेडी असतात. खालचे पेड स्थिर असते तर वरचे पेड खुंटीच्या सहाय्याने फिरत असते. वरून धान्य टाकले की दोन्ही पेडांच्या मध्ये ते भरडले जाऊन खाली पीठ पडत राहते. अध्यात्मात ही जात्याची उपमा वापरायची झाली तर मानवी जीवनात जात्यातील खुंटी ही शक्तीची असते. या खुंटीवर प्रारब्ध कर्माची शक्ती काम करत असते. जे प्रारब्ध कर्म आपल्याला भोगणे आवश्यक असते ते सतत सुख-दुःखाच्या स्वरूपात जीवनातल्या जात्यात टाकले जाते. हे प्रारब्ध कर्म भोगण्यासाठी मनुष्य जी कृती करतो, जे विचार निर्माण होतात ते वरच्या पेडासारखे जीवनाच्या जात्याला सतत गतिमान ठेवतात. या सगळ्या प्रक्रियेत भोगल्या गेलेल्या कर्मांचे चूर्ण/पीठ सतत खाली पडत राहते.

वस्तुस्थितीच्या जात्यामध्ये खालचा पेड स्थिर असतो. त्यामुळे धान्य दळण्याची कृती योग्य रीतीने पार पडते. दुर्दैवाने जीवनाच्या जात्यात मनरूपी असलेले खालचे पेड पक्के नसते, स्थिर नसते. सुख-दुःखाच्या प्रत्येक धक्क्याबरोबर हे मनरूपी पेड सतत अस्थिर होत राहते. थोडासा दुःखाचा हल्ला झाला, संकट आले की मनुष्याची घाबरगुंडी उडायला सुरुवात होते. जात्याचे मनरूपी पेड स्थिर न राहिल्याने आलेल्या धान्यरूपी प्रारब्धाचेही भोगरूपी चूर्ण योग्य तऱ्हेने होत नाही. कारण, मनाच्या हस्तक्षेपामुळे अशा प्रत्येक कर्मातील लिप्तता वाढून त्यायोगे भविष्यकाळात घडणाऱ्या परिणामांची कारणे निर्माण होऊ लागतात. या विरवामध्ये कोणतीही घटना कारणांशिवाय घडत नाही. मनाच्या देहाबरोबर असणाऱ्या लिप्ततेमुळे, भविष्यकालीन परिणामांची कारणे मनुष्यच निर्माण करीत असतो. पूर्वी कधीतरी, या जन्मांत किंवा त्या आधीच्या अनेक जन्मांत, आपणच निर्माण केलेल्या कारणांचे परिणाम आपण भोगतो आहोत हे जोपर्यंत निश्चित समजून घेतले जात नाही, क्रिया-प्रतिक्रियेचा नियम लक्षात घेतला जात नाही तोपर्यंत सुख-दुःखातली लिप्तता कमी होणे शक्य नाही.

कर्मनियमांचे हे ज्ञान ज्यावेळी खरोखर पटेल, रुजेल आणि त्याप्रमाणे वर्तनात सुधारणा होईल, त्या दिवसापासून कर्माची लिप्तता मनुष्याला बाधणार नाही. यासाठी जीवनातल्या कर्मांच्या जात्याचे खालचे पेड म्हणजे मन बळकट करून स्थिर करणे आवश्यक आहे. 'मन' बळकट करण्यासाठी त्याला ईश्वराच्या चरणांशी, सदगुरूंच्या चरणांशी स्थिर ठेवले पाहिजे. हे खालचे पेड स्थिर ठेवण्याचे सगळ्यांत चांगले माध्यम म्हणजे आपल्या संस्कृतीने सांगितलेला ज्ञानमार्ग, भक्तिमार्ग किंवा कर्ममार्ग यापैकी आपल्याला भावेल त्या मार्गाची साधना होय! अंगिकारलेल्या साधनेमध्ये आपण स्थिर राहिलो तर वरचे पेड कितीही फिरू देत, प्रारब्ध कर्माची शक्ती त्याला कितीही गती देऊ देत, आपले भविष्यकालीन कल्याण निश्चितपणे साध्य होत असते.

- बापट गुरुजी

(वासुदेव वामन बापट गुरुजी, ओम सदगुरू प्रतिष्ठानच्या बोरिवली, बदलापूर, खोपोली स्थानांवर गुरुपदी आहेत. (संपर्क :

bhende@indiatimes.com)

शोध

